

ILK BOLALIK DAVRIDA BOLALARDA NUTQNING O’SISHI VA RIVOJLANISHI

Ilyasov Tursinbay Maxsetbaevich

*Qoraqalpoğiston Respublikasi Xojayli tumani 4 sonli Davlat maktabgacha ta’lim
tashkiloti psixologi*

Ózbekiston psixologlar Assotsiatsiyasi a’zosi

Annotatsiya: *Ilk bolalik davrida bolalarda nutqning o’sishi va rivojlanishi juda ahamiyatli jarayon hisoblanib, bugungi kunda bolalarda nutqning ósish va rivojlanishi biroz sustligi va bunga tasir qiluvchi omillarning kopligi mavzuning dolzarbligini bildiradi.*

Kalit so’zlar: *Nutq, yetuklik davri, analizator, atrof muhit, xarakter*

Go’daklik davridagi bolalarga nisbatan, ilk bolalik davridagi bolalar atrof muhitiidagi narsa va hodisalarga nisbatan ko’proq qiziqish bilan qaraydilar. Agar go’dak bola qo’liga ushlagan narsani oddiy harakatlar bilan kuzatsa, 2-3 yoshdagi bola shu predmet qismlarini diqqat bilan o’rganganidan so’nggina, o’z amaliy faoliyatida ishlata boshlaydi. Nutq – bu yoshlarda nafaqat muloqat, balki bola tafakkurining rivojlanishi va o’zini-o’zi, shuningdek, bilish jarayonlarini boshqarish vositasi bo’lib ham xizmat qiladi. 1-3 yoshdagi bola shakillanishida psixik rivojlanishning o’ta ahamiyatligini inobatga olgan holda, ayrim psixologlar (R.Zazzo) inson tug’ilganidan to yetuklik davrigacha bo’lgan psixik rivojlanish asosining taxminan o’rtalari, 3 yoshga tog’ri keladi, degan mulohazani bildiradilar.

Shindan ham bolaning nutqining shakillanishi va tafakkurining ham o’sishida shu yosh davri muhim o’rin tutadi. Bolaning nutqi u 1,5 yoshga yetgungacha birmuncha sekinlik bilan rivojlanadi. Bu davr ichida u 30-40 ta so’zdan, to 100 tagacha so’zni o’zlashtiradi, lekin ularni amaliyotda juda kam qo’llaydi. 1,5 yoshdan boshlab esa, uning nutqi jadal rivojlana boshlaydi. Endi bola predmetlarning nomlarini aytishlarini so’rabgina qolmay, balki bu so’zlarni o’zi talaffuz etishga ham harakat qiladi. Nutqining rivojlanish darajasi jadallashadi. 2 yoshlarining oxirlariga borib bola 300 tagacha, 3 yoshlarining oxirlariga borib esa, 500 dan to 1500 tagacha so’zni o’z nutqida ishlata oladi, shuningdek, so’zlarni ham aniq talaffuz etib, jummalarni tog’ri tuza oladilar. 1,5-3 yoshlar nutqining rivojlanishi uchun senzitiv davr hisoblanadi. Bola bilan so’zlashayotganda kattalar so’zlarni aniq talaffuz etishlari va boladan ham aniq talaffuzni talab etishlari lozim.

2-3 yoshli bola kop narsani ko’rishni, kop narsani bilishni va tushunishni istaydi, bu uning qiziquvchanligida ba shu yosh davrining o’ziga xos xususiyatlaridan hisoblanadi. Shuning uchun shu yosh davrida bolalar juda’ ko’p savollar bilan kattalarga murojat qiladilar. Kattalar mana shu savollarning hammasidan bolalarda nutqi va tafakkurining o’sishi va tevarak-atrofdagi olamni to’g’ri tushunishni tarbiyalash maqsatida foydalanishi juda zarur. Bola o’z savollariga aniq tushunarli javob olganidan keyin, bul malumotlarni o’z oyinlarida nutqida ishlata boshlaydi va xotirasida mustahkam saqlanib qoladi. Bola tevarak-atrofdagi olamni kattalarning tushintirishi bilan bir vaqtda kuzatsa, atrofdagi olamni yaxshiroq tushuna boshlaydi, narsa va hodisalarni solishtiradi, ularning ayrimlari o’rtasidagi o’zaro

bog'lanishlarni va buning sabablarini aniqlaydi. Mana shuning o'zi bolada ancha umumlashgan tafakkur paydo bo'layotganidan darak beradi, shu bilan birga nutqi ham ancha rivojlanadi.

Bolaning hayotiy ta'jriybalarni o'zlashtirishida dastlab harakatli, emotsional va obrazli xotira ishtirok etadi. Bu borada harakatli va emotsional xotira u'stunlik qiladi. Xotira bu yoshda asosan ixtiyorsiz bo'ladi. Bu davrdagi bolalarga ko'p kitob o'qib berish natijasida ular ertak, sher va hikoyalarni eslab qoladilar, lekin bunday eslab qolish bolaning umumiy aqliy rivojlanishidan ham, xotirasining individual xususiyatidan ham dalolat bermaydi. Bu ilk bolalik davridagi bolalarning barchasiga xos bo'lgan nerv tizimining umumiy egiluvchanligi natijasidir. O'zi va atrof hayoti haqidagi voqea va hodiysalarda ketma-ketlik borligi uchun ham ularni hali to'liq ravichda xotirasida saqlab qola olmaydi. Lekin o'z navbatida ota-onalar yoki bolalarning aka opalari ularga har doim ertak yoki hikoyalar aytib bersalar ularda taffakur juda yaqshi rivojlangan bo'ladi.

Bir predmetni boshqasi o'rnida qo'llash mumkinligini anglash, bola uchun atrof-olamni bilish, o'rganishidagi ahamiyatli burilish hisoblanadi va u dastlabki tasavvurlarini yuzaga keltiradi. Bu yoshdagi bolalar endi, asta-sekinlik bilan kattalar aytib berayotgan ertak, voqea yoki hikoyalarni, shuningdek rasmda chizilgan narsalarni tassavut eta oladilar. Ertaklarni eshitish jarayonida bola ertak qahramonlarini kimgadir o'xshatishga harakat qiladi, bazida esa u o'zi mustaqil ertak yoki hikoyalarni to'qiy olishi mumkin.

Bu yoshda bolalarning yana bir muhim yutug'i, ona tilini o'zlashtirib olishlaridir. Bir yoshdan uch yoshgacha bo'lgan davr nutqning jadallik bilan o'sish davri hisoblanadi.

Nutq bola hayotining ikkinchi yilida ikki bosqichda tarkib topadi. Dastlabki bosqich birinchi yoshning oxiridan bir yarim yoshgacha bo'lgan davr bo'lib, bolada bu davrda asosan kattalarning unga murojat qilib aytgan gapini tushunish qobilyati o'sib boradi. Bolaning lug'at boyligi ayniqsa bir yoshdan keyin, ya'ni yurishni o'rganib, tobora ko'p predmetlarga duch kela boshlagan davridan boshlab tez o'sib boradi. Bola predmetlarning nomini tez bilib oladi.

Bola ikki yoshga to'lganda, harakatlarning ham nomlarini bilib oladi. Bu hrakatlarga bolaning o'zi bajaradigan yoki kattalar tomonidan bajarilgan, nomi aytilgan va bola kuzatib borgan harakatlar kiradi. Bu “passiv” nutq hisoblanadi, chunki bola so'zlarni tushunadi yu, lekin ularni talaffuz qila olmaydi.

Ilk bolalik davridagi bolalarning analizatorlari yaqshi takomillashgani va ular erkin harakat qila olish imkoniyatiga ega bo'lganliklari tufayli bu davrda psixik jihatdan tez rivojlanadilar. Malumki, ilk bolalik davrdagi bolalar faqat yurib va emaklabgina qolmay, yugurish, sakrash hamda baland va past to'siqlardan oshib o'tish imkoniyatiga ham ega bo'ladilar. Bog'chagacha tarbiya yoshidagi bolalarning ertadan kechgacha turli harakatlar qila olish imkoniyatlari tevarak-atrofdagi muhitni bilish ehtiyojini qondirishda katta sharoit yaratib beradi.

Bu yoshdagi davrda sezgilarning rivojlanishi analizatorlarning tobora takomillashuvi bilan bog'liqdir. Ikki yoshdan oshgn bolaning sezgilari (ko'rish, eshitish, hid va ta'm bilish, teri va harakat kabi) uning har kungi xilma-xil harakatlari davomida turli narsalarga bevosita

to'qnash kelishi natijasida rivojlanadi. Sezgilarning normal rivojlanishi bola idroki o'sishi uchun zamin yaratadi.

Ilk bolalik davridagi bolaning turmush tajriyasi deyarli yoq bo'lgani uchun uni hamma narsa qiziqtirib diqqat e'tiboridan shetta qolmaydi. U o'zining kundalik tinimsiz harakatlari davomida kattalarga taqlid qilib, mustaqil ravichda kiyinish, ovqat yeyish, yuvinish kabi harakatlarni o'zlashtira boshlaydi. Bog'chagacha ta'ربيya yoshidagi bola o'zining kundalik harakatlari davomida hech bir erinmay, ko'z o'ngidagi hamma narsalarni tekchirib ko'radi. Natijada juda ko'p yangiliklarni bilib oladi, o'zining sezgi va idrokini, tassavur va xotirasini, ayniqsa taffakur va nutqining rivojlanishiga zamin yaratadi.

Bolalar idrokining va nutqining takomillashuvida so'z katta ahamiyatga ega. So'z mohiyati jihatidan umumlashgan xarakterga ega bo'lib, u narsalarni umumlashtirish imkonini beradi. Bola so'z yordamida o'xshash nrsalarni oddiygina guruhlariga ajrata boshlaydi.

Xulosa o'rnida takidlash joizki, ilk bolalik davrida bolalarning nutqi har tamonlama rivojlanishi ko'p jihatdan ota-onalarga bog'liq, shunki farzandining har bir savoliga erinmasdan aniq javob bersalar, tez-tezdan sayirga olib chiqib tursalar va qiziqishlari boicha biron mashq bilan bant qilsalar nutqi tez va mustahkam rivojlanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1.Z.T.Nishanova, N.G'. Kamilova, D.U.Abdullayeva, M.X.Xolnazarova “Rivojlanish psixologiyasi va pedagogik psixologiya” T.: 2018y.

2.Z.Nishanova, G.Alimova “Bolalar psixologiyasi va uni o'qitish metodikasi” T.: 2006y.